

УДК 911.3

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОМИСЛОВИХ КОМПЛЕКСІВ ВЧЕНИМИ ЛЬВІВСЬКОЇ СУСПІЛЬНО- ГЕОГРАФІЧНОЇ ШКОЛИ

І. Вовк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Проаналізовано історію вивчення промислових комплексів ученими Львівської суспільно-географічної школи. Визначено основні напрями досліджень. Розглянуто наукові праці, у яких висвітлено питання з географії промисловості.

Ключові слова: суспільно-географічна школа, промисловість, промисловий комплекс, географія промисловості.

За сучасних умов реструктуризації та реіндустріалізації промисловості України важливого значення набуває звернення до історичного досвіду промислового розвитку. Доцільно проаналізувати попередні напрацювання вчених та стан вивчення промислових комплексів на сучасному етапі. Львівська суспільно-географічна школа має давні традиції. Вчені школи досліджують теоретичні, методичні, історико- і регіонально-географічні проблеми [12]. Одним з важливих напрямів досліджень є економіко-географічний, зокрема, вивчення промислових комплексів.

Історію і характер розвитку промисловості в Україні, розміщення її галузей, зміни в характері промисловості, чинники розміщення головних галузей у своїх працях досліджували А. Ващенко, М. Гонак, Р. Димінський, Ф. Заставний, В. Луговий, М. Паламарчук, М. Паробецький, О. Шаблій та ін.

На початку зародження і становлення школи її безперечним лідером був фундатор модерної української географії і суспільної географії *Степан Рудницький*. Хоча вчений більш відомий як антропо- та політико-географ, він зробив значний внесок і в економічній географії. Рудницький С. створив теоретичні засади української географічної науки, виконав класифікацію географічних наукових дисциплін, де у складі антропогеографії виділив географію промисловості [10]. У своїх антропогеографічних працях учений також досліджував промисловість (“Коротка географія України. Антропогеографія” (1914), “Ukraine. Land und Volk” (1916), “Основи землезнання України. Антропогеографія” (1926) та ін.). Зокрема, у праці “Економічні основи галицької державності” автор довів необхідність утворення незалежної Української Галицької держави як головної передумови незалежності всієї України, детально

описав промисловість тогочасної Галичини, наголосив на добувній та переробній промисловості. Працюючи у сфері фізичної географії, він вивчав сировинну базу, необхідну для промисловості.

Спадкоємцем наукової спадщини С. Рудницького є *Володимир Кубійович*. У своїх географічних студіях учений приділяв особливу увагу економічній географії України. Його дослідження присвячені суспільно-господарському життю і розселенню українського народу на етнографічній території [8].

Фундаментальною працею В. Кубійовича є “Географія українських і сумежних земель” – колективна монографія енциклопедичного характеру, яка охоплює 21 розділ, одним з яких є розділ “Гірництво і промисловість”. В цьому розділі проаналізовано розвиток української промисловості, виокремлено географічні чинники, які впливають на розвиток промисловості та окремих її галузей. Подано визначення понять “промисловість”, “добувна промисловість”, “обробна промисловість” та ін., висвітлено питання передумов розвитку галузей промисловості, виділено головні райони сировини і промисловості. Наголошено на характеристиці джерел енергії та їхньому промислому використанні. Деякі теми розкривають особливості розвитку металургійної, хімічної та інших галузей.

Цінним доповненням до “Географії українських й сумежних земель” є “Атлас України й сумежних країв”. Тут репрезентовано чотири карти промисловості: а) паливна, рудна й хімічна; б) металургійна, машино- й транспортнобудівельна, металообробна та електротехнічна; в) харчова й тютюнова; г) будівельних матеріалів, керамічна, деревообробна, паперова, текстильна, шкіряна, соляна потасовосоляна.

Наставницею В. Кубійовича як українського географа була *Олена Степанів*. Вона зробила значний внесок у соціально-економічну географію України, географію природних ресурсів Західного регіону, геоурбаністику. У післявоєнний період О. Степанів досліджувала регіональні проблеми природно-ресурсного потенціалу і його господарського використання. Відомі декілька її праць, які розкривають енергетичні та сировинні ресурси промисловості західних областей України, перспективи промислового розвитку Львова (“Промисловий Львів” (1945), “Львівська промисловість напередодні вітчизняної війни” (1945), “Проблеми індустріалізації Львова” (1946), “Львів – промислове місто України”, “Енергетичні ресурси і сировинна база промисловості західних областей УРСР” (1947) та ін.). Особливий науковий інтерес мають праці з геоурбаністики. Зокрема, у книзі “Сучасний Львів”, вивчено господарство Львова, виділено господарські типи у різних епохах, розглянуто ремесло і промисловість перед Другою світовою війною і під час неї, доведено, що промисловість була містоформувальною галуззю Львова [7].

Свій внесок у вивчення промисловості України зробив і *Володимир Геринович*. У 1927 р. вчений опублікував працю “Кам’яниччина. Ч. 2. Населення і його економічна діяльність”, в додатках якої подано статті, серед яких “До історії текстильної промисловості Дунаївців”. Серед наукових доробків В. Гериновича, у яких досліджено промисловість, виокремлюють також “Нарис еко-

номічної географії України”, “Населення, його економічна діяльність”, “Природничі виробничі сили Кам’яниччини” та ін. [4].

У середині 50-х–першій половині 60-х років ХХ ст. важливе місце посіла проблема геопросторової організації промисловості, промислових комплексів, їхнього природно-ресурсного потенціалу [11].

Комплексні дослідження з географії промисловості виконав *Опанас Ващенко*. У своїх працях він розкрив основні риси, шляхи розвитку і розміщення промисловості (“Шляхи розвитку і розміщення радянської промисловості” (1951), “Деякі питання теорії розміщення радянської промисловості” (1951), “Основні риси географії промисловості та економічне районування території Західних областей Української РСР” (1959), “Основні риси географії промисловості будівельних матеріалів Львівської області” (1959) та ін.).

У статті “Актуальні проблеми економіко-географічної науки на сучасному етапі” О. Ващенко зазначав, що однією з найактуальніших проблем є планомірна, науково обґрунтована територіальна організація промисловості в межах країни, республік і економічних районів. У процесі її розв’язання треба враховувати тільки наукове підґрунтя, а не прояви вузької відомчості й місництва. Тепер усі визначають, що територіально-промислові комплекси (ТПК), які вивчає географія промисловості, – це основний шлях раціонального розміщення промислового виробництва. З огляду на це, варто і надалі всебічно розвивати й удосконалювати питання теорії та методики дослідження і моделювати ТПК різних типів і рангів. Тільки на цих засадах географія промисловості може успішно розвиватися як важлива конструктивна галузь системи економіко-географічних наук [9].

Найповніше науково-картографічна діяльність професора О. Ващенка виявилася у створенні “Атласу розвитку господарства західної частини Української РСР (з найдавніших часів до 70-х років ХХ ст.)” (рукопис). Значна кількість праць вченого стосувалися вивчення Львівського промислового вузла (“Природні ресурси промислового вузла та їх господарське використання” (1966) та ін.). В останні роки життя О. Ващенко розробив теорію територіально-виробничих комплексів різних типів і масштабів, уперше вжив в Україні поняття “міжгалузевий територіальний комплекс” [2].

Із 70-х років ХХ ст. у дослідженні з економічної і соціальної географії багато зробив академік *Максим Паламарчук* та його наукова школа. Завдяки праці вченого ми маємо значний науковий доробок з досліджень промислового й агропромислового комплексів, який охоплює як загальні теоретико-методичні положення, так і конкретні результати. Розроблено теорії промислового комплексоформування, структурного аналізу і розміщення промисловості (“Географія промисловості Української РСР”, 1967), вивчено вплив мінеральних ресурсів на формування промислових комплексів України (“Мінеральні ресурси і структура районного промислового комплексу”, 1972). Разом з Н. Процько вчений досліджував функціональну структуру промислового комплексу, а з К. Ташуком – територіальну структуру промислового комплексу економічного району (1974) [11]. Розроблено економіко-географічні засади дослідження мінеральних ресурсів, які є основою промислового комплексо-

утворення, створено науково-методичні основи вивчення мінеральних ресурсів з метою їхнього раціонального використання шляхом формування комплексів (І. О. Горленко, М. М. Паламарчук “Мінеральні ресурси і структура районного промислового комплексу”, 1972), розкрито залежність між освоєннями мінеральних ресурсів і територіальною структурою промисловості. Розроблено теоретико-методичні засади вивчення територіальних промислових комплексів та функціональних промислових систем, які формуються на підставі виробничо-технічних циклів (М. М. Паламарчук, І. О. Горленко, Т. Є. Яснюк “Мінеральні ресурси і формування промислових територіальних комплексів”, 1978).

Зазначимо й про роль професора *Богдана Яремчишина*, який написав докторську дисертацію та багато наукових публікацій з проблем розвитку електроенергетики у Західному районі.

Наукові інтереси професора *Миколи Шрага* також були пов’язані з розвитком і розміщенням економіки, особливо промисловості й енергетики України, її індустріалізацією, комплексним розвитком промислового виробництва, його спеціалізацією та кооперуванням, удосконаленням територіальних зв’язків (“Промисловість УРСР” (1929), “Пути развития украинской текстильной промышленности” (1930), “Львов – крупный индустриальный центр Советской Украины” (1956), “Развитие промышленности Львовского экономического района” (1962), “Промышленные комплексы СССР. Теоретические очерки” (1966) та ін.) [11].

Професор *Федір Заставний* – економіко-географ який досліджував проблеми розміщення продуктивних сил України і розвиток територіально-промислових комплексів та міст. Важливе значення має розроблення спільно з академіком АН України О. Алимовим методологічних засад оптимізації розміщення промисловості та принципів економіко-математичного формулювання і розв’язування задач, пов’язаних з розміщенням підприємств за допомогою сучасних електронно-обчислювальних засобів. Одержані результати застосовано у кількох проектних інститутах під час виконання ними територіальних варіантних обґрунтувань ефективності спорудження промислових підприємств. Найважливіші наукові праці з вивчення промисловості: “Край індустріальний. Львівський економічний район”, “Львівські промислові об’єднання” (обидві видані у 1964 р. у співавторстві з Б. Крупенчиком, А. Куцом), “Экономические проблемы развития территориально-промышленных комплексов” (1969), “Проблема размещения промышленности и формирования индустриальных комплексов в СССР. Факторные исследования” (1972), “Прогнозирование развития промислових комплексів в Українській РСР” (1980) та ін. [11].

Розміщення промисловості досліджував також *Віталій Луговий*. У своїх працях учений вивчав рівень розвитку, структурні та територіальні зрушення Карпатського промислового комплексу (“Рівень розвитку і структурні зрушення в промисловості Карпатського промислового регіону” (1978), “Розвиток промисловості Українських Карпат і питання раціонального природокористування” (1990) та ін.). Разом із ученими (Ю. Занько, А. Марчук, М. Романів та В. Царьов) вивчав методику дослідження галузевих комплексів.

Регіональні територіально-виробничі комплекси вивчав *Михайло Паробецький*, зокрема, досліджував виробничу сферу Прикарпатського виробничого комплексу (“Виробнича структура Прикарпатського виробничого комплексу” (1966), “Вопросы развития и соотношения производственной и непродуцственной сфер (на примере Львовского Прикарпатья)” (1975). Разом з О. Шаблієм вивчав економічні вузли Івано-Франківської області (“Економічні вузли Івано-Франківської області”, 1970).

Учений *Михайло Гонак* вивчав територіально-виробничою структурою економічних районів (“Территориально-производственная структура Восточно-Словацкого экономического района ЧССР”, 1975). Разом із В. Захарченком та Л. Юхно вивчав машинобудівну і хімічну промисловість західних областей (“Машинобудівна і хімічна промисловість західних областей УРСР в системі міжнародного соціалістичного поділу праці”, 1978).

Сьогодні визнаним лідером Львівської суспільно-географічної школи є професор *Олег Шаблій*. Його характеризує широкий спектр наукової діяльності: методологічні, теоретичні, прикладні питання і проблеми суспільної географії, геоєкології, геоєкономіки та картографії. Він розробив концепцію міжгалузевих територіальних комплексів, визначив риси їхньої подібності і відмінності з енерговиробничими і виробничо-технологічними циклами, систематизував і типологізував закони і закономірності територіальної організації виробництва (ТОВ), а також обґрунтував саму категорію ТОВ, висунув гіпотезу про закон територіальної інтеграції виробництва. Вперше в суспільній географії досліджував проблему про гнучку територіальну організацію виробництва. Також учений вивчав конкретні міжгалузеві комплекси і системи Західного регіону, передусім лісопромислові. Виявив найсуттєвіші риси і тенденції розвитку, структури, зв’язків і територіальної організації цих комплексів. Багато праць у 60-х–70-х роках ХХ ст. присвячені дослідженню МТК Українських Карпат. Учений О. Шаблій уперше підняв проблему про компонентно-функціональну і територіально-функціональну структуру територіальних комплексів, розробив оригінальні легенди карт міжгалузевих комплексів з урахуванням їхньої компонентно-функціональної структури [3].

У 2012 р. вийшов атлас Львова за редакцією проф. О. Шаблія “Львів. Комплексний атлас”. У ньому один з розділів присвячений промисловості Львова й охоплює дев’ять карт: “Промисловість”, “Машинобудування”, “Легка промисловість”, “Харчова промисловість”, “Деревообробна та целюлозно-паперова промисловість”, “Хімічна і нафтохімічна промисловість”, “Виробництво неметалевої мінеральної продукції”, “Мале підприємництво” та “Малі підприємства” [5].

Наукові праці, у яких висвітлено питання з географії промисловості: “Лісопромислові комплекси Української РСР (питання теорії і моделювання)” (1973), “Модель закономірностей територіальної організації” (1981), “Концепция энергопроизводственных, природно-ресурсных циклов и межотраслевых комплексов (сравнительный анализ)” (1986), “Экономическая география СССР. Районная часть” (1984, у співавторстві із Д. Стеченком, М. Паробецьким), “Гибкая территориальная организация производства (постановка вопроса)” (1987), “Террито-

риальна структура господарського комплексу Українських Карпат” (1988), “Соціально-економічна географія України” (1994, у співавторстві з Б. Заставецьким, Л. Шевчук) та ін. [11].

Територіальне агропромислове комплексування досліджували *Мирослава Влах* та *Мирослава Книш*. У своїй кандидатській дисертації М. Влах розкрила виробничо-економічні зв'язки агропромислового комплексу Закарпатської області (“Проблеми вдосконалення виробничо-економічних зв'язків АПК Закарпатської області”, 1990). Картографування агропромислового комплексу виконувала М. Книш.

Отже, дослідження актуальних проблем географії промисловості, втім числі промислових комплексів, вченими Львівської суспільно-географічної школи активно розвивалися на всіх етапах розвитку і мають давню історію. Сьогодні цей напрям учені досліджують дещо менше, проте він і надалі залишається актуальним.

1. Атлас України і суміжних країв / за ред. В. Кубійовича. – Львів, 1937.
2. *Білецький М.* Штрихи до портрета професора Опанаса Ващенка // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль, 2008. – Вип. 18.
3. Географічна енциклопедія України: в 3-х томах / відп. ред. О. М. Маринич. – К.: УРЕ, 1989. – С. 439.
4. *Ковальчук С.* Володимир Геринович – організатор географічної науки та освіти на Поділлі / С. Ковальчук // Історія української географії: зб. матеріалів Третьої Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького. – Тернопіль, 2007. – Ч. 1. – С. 40–45.
5. Львів. Комплексний атлас / за ред. О. І. Шаблій. – К.: ДНВП “Картографія”, 2012. – 192 с.
6. Моделирование территориально-производственных комплексов (методология, теория и метод) / под ред. А. Т. Ващенко. – Львов: Вища школа; Изд-во при Львов. ун-те, 1981. – 136 с.
7. Олена Степанів: наукові праці. Есе. Спогади / ред. і упоряд. О. Шаблій; Наукове товариство ім. Шевченка. – Львів: Видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2003. – 607 с.
8. *Пістун М.* Регіонально-географічні дослідження Володимира Кубійовича / М. Пістун, Я. Олійник, В. Гуцал // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – Вип. 1 (3). – С. 34–37.
9. Професор Опанас (Афанасій) Ващенко / за ред. О. Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 233 с.
10. *Шаблій О. І.* Академік Степан Рудницький – фундатор української географії / О. І. Шаблій. – Львів; Мюнхен: Львівський державний університет ім. І. Франка, 1993. – 223 с.
11. *Шаблій О. І.* Львівська суспільно-географічна школа (до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка) / О. І. Шаблій. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 168 с.
12. *Шаблій О. І.* Основи загальної суспільної географії: підручник / О. І. Шаблій. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.

*Стаття: надійшла до редколегії 16.05.2013
доопрацьована 12.07.2013
прийнята до друку 25.09.2013*

**THE HISTORY OF RESEARCHES OF INDUSTRIAL
COMPLEXES BY SCIENTISTS LVIV HUMAN
GEOGRAPHICAL SCIENCE SCHOOL**

I. Vovk

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko Str., 41, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The study of industrial complexes was analyzed by scientists of Lviv human geographical science school. The main research directions were identified. The main achievements of scientists in this area were highlighted. Scientific works in which questions are illuminated from geography of industry were considered.

Key words: school of human geography, industry, industrial complex, geography of industry.

**ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ ПРОМЫШЛЕННЫХ
КОМПЛЕКСОВ УЧЕНЫМИ ЛЬВОВСКОЙ ОБЩЕСТВЕННО-
ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ**

И. Вовк

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. П. Дорошенко, 41, г. Львов, 79000, Украина*

Проанализировано историю изучения промышленных комплексов учеными Львовской общественно-географической школы. Определены основные направления исследований. Рассмотрены научные работы, в которых рассматриваются вопросы по географии промышленности.

Ключевые слова: общественно-географическая школа, промышленность, промышленный комплекс, география промышленности.